

**ԲՅՈՒՋԱՆԴԻԱՅԻ ՎԱՐԱԾ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ VII դ..**

Եկեղեցու դավանանքի և առհասարակ ծիսական հարցերը միջնադարում ունեին իրենց քաղաքական նշանակությունը, այսինքն՝ դավանական ու ծիսական հարցերի մշակմամբ պահպանվում էր եկեղեցու ազգային դիմագիծը, անադարտ պահվելով քրիստոնեական այլ եկեղեցիների օտարամուտ ներգործությունից: Այս առումով ահա եկեղեցական հարաբերությունները շատ հաճախ սքողում էին զուտ քաղաքական հարաբերությունները, ավելին, նման հարաբերություններում դավանական-վարդապետական կողմը երբեմն մղվում էր երկրորդական պլան:

Վերոնշյալը բնորոշում է նաև միջնադարի հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունները: Սկսած VI դ. II կեսից բյուզանդական առանձին կայսրեր փորձեցին հայոց եկեղեցին ենթարկել բյուզանդական եկեղեցուն, որովհետև եկեղեցու ենթարկելը առաջին նախապայմանն էր նաև քաղաքական լիարժեք ենթարկման: Այս փորձերը որևէ դրական արդյունքի չեն հանգեցնում, որովհետև միությունը շարունակ խարսխվում էր Քաղկեդոնի դավանության վրա, մինչդեռ հայոց եկեղեցին իր հակաքաղկեդոնականությամբ ամենահետևողականն էր արևելյան եկեղեցիների մեջ:

Եվ եթե VI դ. II կեսին հայ-բյուզանդական եկեղեցիների միության իրագործումը բյուզանդական կողմը տեսնում էր անվերապահորեն Քաղկեդոնի դավանության հիմքով, ապա դրությունը մի փոքր փոխվում է VII դ.: 610 թ. բյուզանդական գահ բարձրացած Հերակլիոս Մեծը (610-641) ի վիճակի եղավ գնահատել իրավիճակը իրական լույսի ներքո: Հակաքաղկեդոնիկները թե՛ ազգային և թե՛ դավանական առումով շատ ավելի բազմաքանակ էին քաղկեդոնիկների համեմատությամբ:

յամբ¹: Այս հանգամանքը ստիպում էր գնալ փոխզիջման: Եվ ամենևին էլ պատահական չէր Կոստանդնուպոլսի պատրիարքության որդեգրած նոր վարդապետությունը՝ միականությունը, որով վերջ էր դրվում Քաղկեդոնի դավանության երկվությանն ու անջատողական երանգավորմանը: Նոր վարդապետությամբ փորձ է արվում վերացնել մի կողմից քաղկեդոնիկների, մյուս կողմից հակառակորդ արևելյան եկեղեցիների միջև առկա անջրպետը. անջրպետ, որը շուրջ 200 տարվա համառ պայքարի պատմություն ուներ:

Արդեն VII դ. 30-ական թթ. առաջին կեսին միականության վարդապետության շուրջ են համախմբվում արևելյան խոշորագույն երեք պատրիարքությունները՝ Կոստանդնուպոլսի, Անտիոքի և Ալեքսանդրիայի: Նոր վարդապետությունն օգտագործվում է նաև հայ-բյուզանդական եկեղեցիների միության փորձում, իրագործված 633 թ. Կարի-նի ժողովում: Ջարմանալիորեն, միջնադարյան հայկական աղբյուրներից և ոչ մեկը չի վկայում, որ ժամանակի կաթողիկոս Եզր Փառաժնակերտցուն ինչպես որ տրամաբանորեն ժամանակաշրջանի իրողությունն է փաստում, ժողովում առաջարկվեց հենց միականության դավանությունը, որով փորձ էր արվում միջին մի ուղի հարթել հակառակորդ կողմերի միջև գոհացուցիչ մի բանաձևով, որն ընդունելի կլիներ երկու կողմերին էլ²: Ընդհակառակն, մեծաքանակ աղբյուրներ շատ որոշակի նշում են, թե 633 թ. հենց քաղկեդոնականություն պարտադրվեց Չերակլիոսից, իսկ միության արդյունքում կաթողիկոս Եզր

¹ Hefele C., Histoire des conciles d'après les documents originaux, t. 4, Paris, 1870, p. 12, հմմտ. Bury J., A history of the Later Roman Empire (395 a. d. to 800 a. d.), vol. II, Amsterdam, 1966, p. 249.

² Հետաքրքիր է, որ նոր բանաձևից շատ ավելի գոհ էին միաբնակները, և այն իր էությամբ ավելի հարիր էր մի բնություն քարոզողներին: Տես այս մասին, Թեոփանես Խոստովանող, Ժամանակագրություն, թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Դ. Բարթիկյանի, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 13, Բյուզանդական աղբյուրներ, 4, Ե., 1983, էջ 40:

Փառաժնակերտցին դարձավ քաղկեդոնիկ³: Այն հանգամանքը, որ հետագա դարերում եկեղեցա-դավանաբանական կարգի գրություններում եզրի անվան սկզբնատառը գլխիվայր էր գրվում՝ ի նշան ավանդական հավատի ուրացության, վկայում է, թե ժամանակաշրջանի մտածողությամբ որքան ծանր էր «քաղկեդոնիկ» որակումը:

Ընդհանրապես, վաղ միջնադարում, ցանկացած կարգի զիջում հայոց նախնավանդ վարդապետությունից դիտվում էր որպես քաղկեդոնականության կրկնություն, հատկապես այս դեպքում, երբ մի կամ քի վարդապետությունը կրկին ներառում էր «երկու բնություն» հասկացությունը, ինչպես որ IV տիեզերական ժողովն էր սահմանել: Իր հակաքաղկեդոնականության մեջ չափազանց հետևողական հայոց եպիսկոպոսներն ու վարդապետները, նաև հավատացող ժողովուրդն անկարող էր գնահատել միականության վարդապետական մոտայնությունը, այն, որ իր դավանաբանությամբ այն մեծ չափով զիջում էր կատարում միաբնակներին: Եվ սա է բացատրությունը նրա, որ եզր Փառաժնակերտցին, թեպետև իրականում ընդունեց միականությունը, ժամանակակիցների կողմից, նաև հետագա դարերում որակվեց որպես քաղկեդոնիկ:

Բյուզանդիայի եկեղեցական քաղաքականությունը հարևան երկրների, ներառյալ նաև Հայաստանի նկատմամբ կտրականապես փոխվում է Կոստաս II-ի (642-668) կայսրության շրջանում: Վերջ է դրվում Հերակլիոս Մեծի եկեղեցական քաղաքականությանը բնորոշ խաղաղ ու բանակցային գործելակերպին, որը ջանում էր արևելյան

³ Որոշ աղբյուրներ անգամ ծիսական լուրջ փոփոխություններ են վերագրում հայրապետին, ինչպես օր. «Սակս ժողովոց...» փաստաթուղթը. «...բաժանեաց ի միմեանց զմիաւորեալ Ծնունդն և զՍկրտութիւնն, և զխաչեցարն յերիս սրբասացութեանցն որոշեաց», Գիրք Թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 222: Ստեփանոս Օրբելյանը նշում է, թե «...եվ անդ (իմա Դվինում) կամեցան ժողովով հաստատել զնոր օրենսն զոր առին», Ստեփաննոսի Օրբելյան արքեպիսկոպոսի Պատմութիւն նահանգին Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 118, իսկ Կիրակոս Գանձակեցին ավելի խիստ է իր մեղադրանքում. «... և եկեալ ի Հայս փոխեաց զամենայն ուղղափառ կարգաւորութիւնս եկեղեցւոյ և զընթերցուածս Յակոբայ և Կիրղի, փոխանակ այնորիկ զԱրտեմոնին եղեալ», Կիրակոսի Գանձակեցւոյ Համառօտ Պատմութիւն, Վենետիկ, 1865, էջ 31: Հայոց Հայրապետը, համաձայն Կիրակոս Գանձակեցու, ընդունում է հերձվածող Արտեմոնի նշանակած տոներն ու ընթերցվածները:

եկեղեցիները՝ բնորոշված որպես քրիստոնեական «հերձվածներ», միավորել բյուզանդական քաղկեդոնիկ եկեղեցուն մի նոր վարդապետության օգնությամբ:

Ըստ էության, եկեղեցու կողմից քարոզվող վարդապետությունն այնքան էլ չէր մտահոգում կայսրին: Նա միայն ձգտում էր, որ այն լիներ ընդհանուր, անփոփոխ՝ եկեղեցին դարձնելով կախյալ պետության մեջ: Պետության եկեղեցական միությունը Կոստաս II-ի համար պայմանավորված չէր ինքն իրենով, այլ գլխավորապես քաղաքական միության նշանակություն և իմաստ ունեւ: Այս առումով ահա Բյուզանդիայի եկեղեցական քաղաքականությունը VII դ. կեսին ձեռք է բերում զուտ քաղաքական դրսևորում ու պարտադրանք, որում ամենաքիչը ուշադրություն էր դարձվում դավանական նրբություններին:

Վերոհիշյալի լավագույն ապացույցը 648 թ. Հայաստան ուղարկված կայսերական հրովարտակի բովանդակությունն է⁴: Հրովարտակի առաքման պատճառը VII դ. կեսին բավական սրված հայ միաբնակ-քաղկեդոնական հարաբերություններն էին: Հայերը սկսել էին մերժել անգամ հասարակ հոգևոր հաղորդությունը քաղկեդոնիկների, մասնավորապես՝ Հայաստանում գտնվող կայսերական զինվորների հետ, չթույլատրելով մասնակցել իրենց պատարագին: Դավանական միաբանություն հաստատելու համար կայսրը պահանջում էր եկեղեցական մեծ ժողովի գումարում: Վերջինիս պետք է մասնակցեր երկրի ամբողջ իշխանական դասը, ինչպես նշվում էր հատուկ⁵, որը թվում է, թե շատ ավելի կարևոր էր կայսրի համար, քան հոգևոր նվիրապետության ներկայությունը, թեև ժողովի գումարման առիթն ու տրվելիք պատասխանը զուտ դավանական էր: Ժողովի լիարժեքությունը նա տեսնում էր ոչ թե հոգևոր դասի ամբողջականության, այլ իշխանական, աշխարհիկ դասի:

Այստեղ զգացվում է Բյուզանդիայի VII դ. կեսերի չափազանց քաղաքականացված եկեղեցու իրական պատկերը: Ի դեպ, նույն տա-

⁴ Տե՛ս Սեբեոսի Պատմութիւն, աշխ. Գ. Աբգարյանի, Ե., 1979, էջ 148, հմմտ. Ստեփանոսի Տարոնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 90-91:

⁵ Ստեփանոս Տարոնացի, էջ 90-91:

րում, 648 թ., Բյուզանդիայում նոր էր հրապարակվել «Տիպոս» կոչված կայսերական հրամանագիրը⁶, որն արգելում էր բոլոր վեճերն ու քննարկումները դավանության շուրջ: Ինչպես նշել էինք վերը, եկեղեցական միությունը Կոստաս II-ի համար առաջին հերթին քաղաքական միության իմաստ ուներ և հենց դրանով էր պայմանավորված այն հանգամանքը, որ հրովարտական հստակ չէր նշվում Քաղկեդոնի ժողովը, այլ «զժողովն զայն»⁷:

Երկար ժամանակ ի վեր Կոստանդնուպոլսի պատրիարքության որդեգրած դավանության մեջ Քաղկեդոնի ժողովի հիշատակության պահպանումն արդեն ձևականություն էր համարվում և հենց նմանատիպ մի ձևականության պահպանում էր պահանջվում նաև Հայոց եկեղեցուց: Հավելենք, որ այս շրջանում Կ. Պոլսի պատրիարքն էր Պավղոս II-ը (641-653), հայտնի միակամ պատրիարքը, որին քաղկեդոնականության առավել հավատարիմ պապերից մեկը՝ Թեոդորոս I-ը (642-649) հերետիկոս էր հայտարարել՝ պահանջելով կարգալույծ անել նրան:

652 թ. աշնան իրադարձությունները ևս յուրովի բնորոշում են Բյուզանդիայի այս ժամանակաշրջանի եկեղեցական քաղաքականության ճշգրիտ նկարագիրը: Դվինի Ս. Գրիգոր եկեղեցում հունարեն պատարագի արարողությունն ոչ թե դավանական միությանայլ պարտադրանքի ու ենթակայության քաղաքական փոխհարաբերության յուրատեսակ նշանակություն ուներ: Պարզ հոգևոր հաղորդության ընթացքում Քաղկեդոնի հիշատակությունն անկարևոր մի հանգամանք էր արդեն Կոստաս II-ի համար, թեկուզ ի նկատի առնելով այն փաստը, թե որքան անտարբեր էր նա աստվածաբանական խնդիրների հանդեպ⁸:

Ընդհանրապես Ներսես III Տայեցու դավանությանը վերաբերող խնդիրը պետք է վերլուծել՝ նկատի առնելով առաջին հերթին եկեղեցական իրադրությունը Բյուզանդական կայսրության մեջ և Կոստաս

⁶ Mansi J., Sacrorum conciliorum nova et aplissima collectio, vol. 10, G.-Austria, 1960, p. 879, 1029, 1031.

⁷ Սեբեոս, էջ 148:

⁸ Թեոփանես, էջ 41, 58:

II-ի դավանությունը, կայսրի, որի գլխավորապես քաղաքական (և ոչ թե դավանական) պարտադրանքը Հայոց եկեղեցուն պայմանավորեց կաթողիկոսի վերաբերմունքն ու քայլերը, որն էլ հենց տեղիք է տվել թյուր պատկերացումների⁹:

Բյուզանդիայի եկեղեցական քաղաքականությունը նոր երանգ է ստանում Կոստանդին IV կայսեր (668-685) օրոք: Գրեթե ամբողջացել էր Արևելքի նվաճումը արաբների կողմից և այլևս իմաստ չունեին կանգ առնել միականության վրա, քանզի վերջինս կյանքի էր կոչվել՝ կամրջելու միաբնակների ու երկաբնակների միջև առկա խոր վիհը: Կոստանդին IV-ն իր եկեղեցական քաղաքականությամբ էապես տարբերվում էր թե՛ Հերակլիոս Մեծից և թե՛ Կոստաս II-ից: Եթե Հերակլիոսը եկեղեցական միության հարցերում չափազանց մեծ կարևորություն էր տալիս աստվածաբանական խնդիրներին, մեծ ժամանակ հատկացնելով բանավեճերին ու քննարկումներին, իսկ Կոստաս II-ը եկեղեցու միության հարցը բարձրացնում էր քաղաքական պարտադրանքի աստիճանի, ընդ որում բացարձակապես անտարբեր լինելով դավանական խնդիրների հանդեպ, ապա Կոստանդին IV-ը հարցի լուծումը դրեց եկեղեցական իրավունքի հարթության վրա, եկեղեցու միությունը՝ միմիայն եկեղեցու միջոցով, այսինքն՝ տիեզերական ժողովի գումարմամբ: Կոստանդին IV-ը իրապես հանդես եկավ որպես անկողմնակալ և անաչառ կայսր՝ անմիջական մասնակցություն չունենալով աստվածաբանական քննարկումներին:

VI տիեզերական ժողովը գումարվում է Կ. Պոլսի արքայական պալատի Տրուլլոս կոչված գմբեթավոր սրահում, 680 թ. նոյեմբերի 7-ից մինչև 681 թ. սեպտեմբերի 16-ը, գրեթե մի ամբողջ տարի¹⁰: Ժողովի արդյունքում դատապարտվում է միականությունը, որը շուրջ կես դար տրոհել էր արևելյան քրիստոնեությունը Քրիստոսի կամքի վարդապետության հարցում: Հաստատվում է Քրիստոսի երկու կամքի մասին վարդապետությունը:

⁹ Ներսես III-ին քաղկեդոնիկ են համարել Ս. Չամչյանը, Ֆ. Թումանյանը, Վ. Հացունին, Ս. Կոզյանը, Ստ. Մախասյանը:

¹⁰ Այս ժողովի մասին տես Mansi J., նշվ. աշխ., vol. 11, p. 208.

Հուստինիանոս II-ի (685-695) գահակալության շրջանում դարձյալ հիմնովին փոխվում է բյուզանդական եկեղեցական քաղաքականությունը: Հայաստանի հետ հարաբերություններում վերսկսվում են կայսրության ռազմական գործողությունները՝ զուգորդված եկեղեցական միության պարտադրանքի ջանքերով: Իրագործվում է հայ-բյուզանդական դավանական միությունը 689/90 թթ. Սահակ Զորոփորեցի կաթողիկոսի աթոռակալության շրջանում: Ոճը, որով "Narratio de rebus Armeniae" սկզբնաղբյուրը շարադրում է եկեղեցիների միության հիշյալ դեպքը, անթաքույց է դարձնում, թե վերջինս պարզապես պարտադրվել էր կայսեր կողմից¹¹:

691/692 թթ. գումարվում է Տրուլլոս կոչված ժողովը¹²: Վերջինիս նպատակն էր քննարկել եկեղեցական բարձրին ու կարգուկանոնին վերաբերող կարևոր հարցեր, որոնք անուշադրության էին մատնվել վերջին աստվածաբանական քննարկումների հորձանուտում: Հիշյալ ժողովում ընդունված մի շարք կանոններ, մասնավորապես 32-33-րդ, 81-րդ, 91-րդ¹³, վերաբերում են հայոց սովորություններին և արգելվում է դրանց կիրառումը: Հենց արգելքի նկատառումով սահմանված այս կանոնները վկայում են, որ 692 թ. սկզբին բացակայում էր որևէ դավանական համաձայնություն հայ-բյուզանդական եկեղեցիների միջև:

VII դ. Բյուզանդիայի եկեղեցական քաղաքականության գլխավոր խնդիրը Հայաստանում եկեղեցիների միության հարցն էր: Այն իրական հող կստեղծեր նաև Հայաստանն արդեն քաղաքականապես ենթարկելու կայսրությանը: Հետևաբար եկեղեցական միության խնդիրն առաջնային նշանակություն ուներ ոչ միայն Կոստանդնուպոլսի պատրիարքության, այլ գլխավորապես Բյուզանդիայի իշխող վերնախավի համար:

¹¹ Տես այս մասին Մելիքյան Կ., "Narratio de rebus Armeniae հայ-քաղկեդոնական երկը վաղ միջնադարյան հայոց եկեղեցու պատմության կարևոր սկզբնաղբյուր», Ե., 2007, էջ 147-150:

¹² Ժողովը գումարվում է նույն գմբեթավոր սրահում, ուր և VI տիեզերական ժողովը, ուստի և գերազանցապես հայտնի է որպես Տրուլլոսի ժողով: Ժողովի ընդունած բարեկարգական կանոնները պահպանվել են, տես Mansi J., նշվ. աշխ., vol. 11, p. 930-1006, թվով 102 կանոններ:

¹³ Այս կանոնների մասին տես Hefele C., նշվ. աշխ., էջ 215, 221, 224:

**КАРИНЕ МЕЛИКЯН
ИИ НАН РА**

**ВИЗАНТИЙСКАЯ ЦЕРКОВНАЯ ПОЛИТИКА
В АРМЕНИИ В VII ВЕКЕ**

РЕЗЮМЕ

В средние века церковная доктрина имела политическое значение. С этой точки зрения очень важна история сношений между Армянской и Византийской церквами. Император Геракл использовал монотелизм, как политическое средство, стремясь примирить монофизитскую Армянскую церковь с Византийской. В 633 г. созывается собор в Карине, где католикосом Армении была принята доктрина одной воли.

В середине VII в. император Костас II старался сделать церковь в государстве зависимой. Своей политикой он пытался считаться главой не только государства, но и церкви. Причастие католикоса Нерсес III и императора в 652 г. в церкви св. Григория являлось не союзом верования, а имела своеобразный смысл политического принуждения и подчинения.

Уже в конце VII в. в шестом вселенском соборе (680-681) Византийская церковь отказалась от монотелизма. Император Юстиниан II намеревался объединить Армянскую церковь с Византийской на основе Халкидонского собора 451 г. Таким образом в 689/90 гг. католикос Армении Саак III принужденно принял теологию Халкидона.